

Zasoby dawnych map w Bibliotece Gdańskiej i ich naukowe wykorzystywanie w ostatnich kilkudziesięciu latach

Dorobek Pracowni Kartograficznej funkcjonującej w strukturze Biblioteki Gdańskiej w Dziale Zbiorów Specjalnych jest różnorodny i wielostronny. Mając zawsze za punkt wyjścia przebogate, często unikatowe zbiory kartograficzne, będące bezcennym materiałem źródłowym do wielokierunkowych badań naukowych, pracownicy Pracowni Kartograficznej wykonują kwerendy naukowe, sporządzają katalogi posiadanych zbiorów, katalogują je w systemie on line, publikują wyniki prac badawczych, prowadzą działalność wystawienniczą i redagują katalogi wystaw. Ponadto uczestniczą w konferencjach naukowych wygłaszając referaty, z których część trafia do drukowanych publikacji, wspomagają autorów, zajmujących się szeroko rozumianą tematyką gdańską, i udostępniają im niezbędne materiały kartograficzne, związane z konkretnym tematem badawczym. Korzystają z nich historycy, architekci, historycy sztuki, kartografowie.

Zbiory Biblioteki służyły i służą wielu badaczom zajmującym się historią kartografii, między innymi, wiele map pochodzących ze zbiorów Biblioteki, w szczególności średnioskalowych, zostało wykorzystanych w opracowywanej przez prof. Jana Szeligę syntezie *Rozwój Kartografii Wybrzeża Gdańskiego do 1772 roku*. W wyniku podpisanej umowy o współpracy pomiędzy Biblioteką Gdańską a Naukową Akademicką Siecią Komputerową (NASK) przez szereg lat na stronie www.polska.pl, w dziale „Skarby dziedzictwa narodowego”, umieszczane były zeskanowane i opatrzone komentarzem naukowym wybrane mapy Prus i Żuław Wiślanych oraz kolekcja atlasów morskich. Materiały kartograficzne Biblioteki Gdańskiej stały się podstawą wielu naukowych wystąpień: *Dzieje kartograficzne dotyczące Bałtyku w zbiorach Biblioteki Gdańskiej* to referat wygłoszony przez dr Marię Pelczar na XVII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii w Szczecinie 6–7.09.1996 r.; *Plany i mapy dotyczące ujścia Wisły* – referat wygłoszony przez dr Marię Pelczar w Muzeum Historii Miasta Gdańska; *Atlasy morskie w zbiorach Biblioteki Gdańskiej* to temat wystąpienia Anny Wytyk na konferencji z cyklu „Polonica w zbiorach państw nadbałtyckich”, zorganizowanej

przez Archiwum Akt Dawnych w Warszawie w 2011 r., oraz na konferencji naukowej „Mapa w służbie Społeczeństwa”, zorganizowanej przez UG w 2015 r.; *Źródła kartograficzne na przestrzeni wieków dotyczące Nowego Portu i Westerplatte w zbiorach Biblioteki Gdańskiej* – referat wygłoszony przez Annę Wytyk w ramach „Dni Nowego Portu”.

Również działalność wystawiennicza na terenie Biblioteki i poza jej murami nie może obejść się bez szerokiej prezentacji cennych obiektów kartograficznych. Jedną z pierwszych dużych ekspozycji kartograficznych w latach sześćdziesiątych, autorstwa dr Marii Pelczar, była wystawa, zatytułowana „*Polonica kartograficzne w zbiorach Biblioteki Gdańskiej*”. Z kolei rok 1995 zapisał się w historii gdańskiej kartografii wielką wystawą prezentowaną w Muzeum Miasta Gdańska, noszącą tytuł *W Stulecie Przekopu Wisły (1895–1995)* i opracowaną przez dr Marię Pelczar z najciekawszych materiałów dotyczących tej rzeki, znajdujących się w zbiorach Biblioteki Gdańskiej. Dwadzieścia lat później, z okazji Międzynarodowego Roku Mapy, w sali wystawowej Biblioteki została otwarta kolejna wielka wystawa, której tytuł: *Mapa i jej historia* oddawał przekrojowe, historyczne ujęcie tematu. Wystawie towarzyszył drukowany katalog i dodatkowo plenerowa, planszowa jej wersja, eksponowana przez kilka miesięcy w przestrzeni miejskiej na ulicy Wałowej. Autorkami wydarzenia były Maria Pelczar i Anna Wytyk.

Na pewno na odnotowanie zasługuje cykl wystaw, tzw. europejskich, kiedy to Biblioteka Gdańska, pragnąc wpisać się w integracyjne plany jednoczącej się Europy, zainaugurowała w kwietniu 1999 r. opracowywanie szeregu ekspozycji, które miały za cel wykazanie, jak Gdańsk na przestrzeni swojej historii mocno zakorzenił się w Europie i jak szeroko tematyka europejska jest obecna w zasobach Biblioteki Gdańskiej. Każdej wystawie towarzyszył drukowany, dwujęzyczny katalog zawierający scenariusz i wykaz prezentowanych materiałów oraz wstęp konsula lub ambasadora danego kraju. Cykl objął gdańskie kontakty ze Szwecją, Danią, Portugalią, Holandią i Wielką Brytanią.

W każdej z tych ekspozycji materiały kartograficzne, ilustrujące dany temat, znalazły ważne miejsce. Natomiast w scenariuszu wystawy *Nie tylko o mapach – Holandia w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN* stały się wręcz filarem ekspozycji. Odnotować w tym miejscu należy fakt wielokrotnego wspomagania zbiorami kartograficznymi Biblioteki Gdańskiej wystaw i ekspozycji, organizowanych przez inne instytucje kultury, takie jak Muzeum Narodowe w Gdańsku, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Muzeum Sopotu. Także w wieloletnim projekcie *Kartoteka na nośnikach elektronicznych*, realizowanym w Bibliotece jako elektroniczna baza ikonografii gdańskiej ze zbiorów BG, dane z zakresu kartografii są wykorzystywane na równi z grafiką i fotografią.

Obecnie zbiory kartograficzne liczą ponad 11 tysięcy pozycji inwentarzowych i obejmują atlasy, mapy arkuszowe, plany, a także kilka globusów. Prawie 1/3 zbiorów pochodzi sprzed 1800 roku. Najcenniejszy zbiór tworzą XVI–XVII–XVIII-wie-

czne atlasy i dzieła kartograficzne szkoły flamandzko-holenderskiej, francuskiej i niemieckiej. Składa się on z atlasów świata, atlasów morskich i atlasów nieba. Do najstarszych dzieł kartograficznych, znajdujących się w Bibliotece, należy kilka wydań dzieła *Geographia* [...] Klaudiusza Ptolemeusza. Są to wydania bazylejskie z 1545 i 1552 r. z mapami drzeworytniczymi (oprócz map Ptolemeusza zamieszczono w nich dwie mapy nowe – *tabulae novae*), pięć kolejnych wydań z lat 1562–1597 z mapami miedziorytniczymi oraz późniejsze wydania z 1605, 1704 i 1730 roku zawierające nowe opracowania, nawiązujące do oryginału tylko tytułem i manierą rysunku. Z tego samego czasu pochodzi *Cosmographia* [...] Sebastiana Münstera; w zbiorach gdańskich znajdują się egzemplarze z lat 1546, 1559, 1614. Na uwagę zasługują trzy edycje kolorowego atlasu świata Abrahama Orteliusa, wydane w Amsterdamie w roku 1580 i 1602 w języku niemieckim i w roku 1612 w języku łacińskim.

W zbiorach kartograficznych Gdańskiej Książnicy znajduje się wiele map i atlasów znanego wydawcy i autora, Gerarda Mecatora – jest to sześć atlasów pochodzących z lat 1608–1638, uzupełnionych przez Hondiusa, a także innych późniejszych wydawców. Na uwagę zasługuje też 11 atlasów holenderskiej firmy kartograficznej Blaeuów: Guiljelmusa, Joannesa i Corneliusa z lat 1631–1665. Wśród XVII-wiecznych atlasów należy wymienić atlasy francuskiego kartografa Nicolausa Sansona: *Atlas nouveau contenant toutes les parties du monde* [...], wydany w Paryżu w 1692 r., oraz dwutomowy *Atlas nouveau* [...] z 1696 r., zawierający 125 map kolorowanych, bogato złożonych. Najprawdopodobniej jest to jedyny egzemplarz notowany w polskich bibliotekach. Szczególną uwagę należy zwrócić na dzieła kartograficzne Andreasa Cellariusa. Jego mały atlas Rzeczypospolitej, zatytułowany *Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae* [...] studio, wydany w Amsterdamie w 1659 r. zawiera mapę Polski wraz z opisem i 21 widoków miast (w tym Gdańsk i Elbląg).

Cenną kolekcję tworzą dzieła wydawane we frankfurckiej oficynie Matthäusa Meriana, w tym wielotomowe wydanie *Topographia* [...] M. Zeillera, wychodzące od 1642 roku. W Bibliotece Gdańskiej znajdują się 23 woluminy tego dzieła, w tym kilka unikatów. *Atlas minor* [...] Petrusa Schenka z przełomu XVII/XVIII wieku, wydany w Amsterdamie, zawiera 26 map w większości Nicolasa Sansona i jest również prawdopodobnie jedynym notowanym atlasem w Polsce. Wśród XVIII-wiecznych wydań należy wymienić 8 atlasów Johana Baptisty Homanna, wydanych w latach 1712–1769 w Norymberdze (z wyjątkiem jednego, wydane go w Göttingen). Interesujący jest atlas geograficzny i mineralogiczny J. Chappe d'Auteroche'a, wydany w Paryżu w 1768 r. pod tytułem *Carte géographique et minéralogique de la route de Brest* [...] à Tobolsk en Sibérie [...]. Kartograficzny zbiór Biblioteki Gdańskiej wyróżnia wspomniana kolekcja atlasów morskich, jedna z największych w Polsce, składająca się z 12 dzieł wydanych w XVI–XVII–XVIII wieku. Większość tych atlasów ukazała się w jednej z najważniejszych

i największych oficyn wydawniczych w Amsterdamie. Są to atlasy Lucasa Janzsoona Waghenaera, A. Jacobsza, Joannesa von Loona, Johannesa von Keulena, Petera Geddy i innych, ale jednym z najcenniejszych i najwspanialszych jest współprawny atlas morski, składający się z trzech dzieł: *La Neptune Francois ou Atlas Nouveau [...]* wydany w Paryżu w 1703 r., *Cartes Marines [...]* wydany w Amsterdamie w 1694 r., i *Atlas Maritime* wydany w Amsterdamie w 1693 roku. Obecnie oficyna wydawnicza Orbis Pictus przygotowuje faksymilowe wydanie tego wspaniałego atlasu.

Biblioteka Gdańska szczyti się ponadto dużym zespołem luźnych map Polski z XVI–XIX wieku. Należy tutaj wymienić mapy Wacława Grodeckiego i Andrzeja Pograbki (z atlasu Orteliusa), mapy Nicolausa Johannisa Vischera, Fredericka de Witt, Wacława Chrzanowskiego i innych. Ważne są rytowane w Gdańsku przez Wilhelma Hondiusa mapy Ukrainy (1648–1650), opracowane przez Wilhelma Beaulplana, oraz kolorowy plan kopalni soli w Wieliczce z 1645 r., opracowany przez Marcina Germana. W Bibliotece znajdują się XVII–XIX-wieczne mapy Prus, opracowane i wydane przez O.J. Gothusa, K. Hennenbergera, J.F. Enderscha oraz zbiór XVII–XVIII-wiecznych map Żuław, w tym kilka map rękopiśmiennych. Zbiory kartograficzne Biblioteki obejmują także luźne mapy topograficzne w skali 1:100 000 Pomorza z drugiej połowy XIX i początku XX wieku. Ponadto w zasobie znajdują się mapy wydane przez WIG w Warszawie w latach międzywojennych oraz niemieckie mapy topograficzne z przełomu XIX i XX wieku w skali 1:25 000. Na uwagę zasługuje ponad dwieście XVII- i XVIII-wiecznych planów Gdańska, m.in. autorstwa: Jerzego Strakowskiego, Petera Willera, Gabriela Bodehneha, J. Charpentiera, J. Gellentina, oraz rękopiśmienny, 18-arkuszowy, kolorowy oryginał XIX-wiecznego planu miasta D. Buhsego w skali 1:1000, wydany techniką fotolitograficzną w 1869 roku.

Do czasu ukazania się *Centralnego Katalogu Zbiorów Kartograficznych w Polsce*, pod redakcją Mariana Łodyńskiego, zbiory gdańskie, opracowane przez Pawła Grotha, Aleksandrę Jaworkówną i Zofię Szopowską, znane były jedynie wąskiemu gronu badaczy. W roku 1985 wydany został obszerny katalog *Plany Gdańska, Oliwy, Sopotu i Gdyni w zbiorach kartograficznych Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk* Zofii Szopowskiej. Katalog składa się z siedmiu rozdziałów, obejmujących zbiór luźnych planów, począwszy od próby rekonstrukcji miasta XI-wiecznego do połowy XX wieku. Kolejnym katalogiem jest wydany w 1992 r. przez Bibliotekę, a opracowany przez Marię Pelczar, katalog *Mapy i plany Żuław Wiślanych w zbiorach kartograficznych Biblioteki Gdańskiej*. Obejmuje on mapy wielko- i średnioskalowe, oraz plany wydane do końca XIX wieku. Oba te katalogi, pomyślane jako początek serii katalogów poszczególnych obszarów, są pewnego rodzaju uzupełnieniem i korektą katalogu Schwartza, wydanego w roku 1913, a obejmującego zbiory kartograficzne i graficzne znajdujące się w ówczesnej Stadtbibliothek przed 1939 rokiem. W chwili obecnej, zgodnie

z przyjętymi w Bibliotece Gdańskiej zasadami dotyczącymi katalogowania zbiorów, także i obiekty kartograficzne opracowywane są w VIRTUI i sukcesywnie udostępniane w internecie.

Słowa kluczowe: dawne mapy, kartografia, historia kartografii

Literatura:

- Bibliotheca Senatus Gedanensis*, 1998, red. M. Babnis i Z. Nowak, Gdańsk.
Centralny Katalog Zbiorów Kartograficznych, 1961, red. M. Łodyński, Warszawa.
Danzig im Bilde, 1913, red. F. Schwarz, Gdańsk.
Pelczar M., 1992, *Mapy i Plany Żuław Wiślanych w zbiorach kartograficznych BG PAN*, Gdańsk.
Pelczar M., 1995, *W Stulecie Przekopu Wisły (1895–1995)*, Gdańsk.
Szeliga J., 1982, *Rozwój Kartografii Wybrzeża Gdańskiego do roku 1772*, Wrocław.
Szopowska Z., 1985, *Plan Gdańska, Oliwy, Sopotu i Gdyni w zbiorach kartograficznych BG PAN*, Gdańsk.

Old map resources at the Gdańsk Library and their scientific use over the last few years

S u m m a r y

The collection of the Gdańsk Library has served many researchers focusing on the history of cartography. The Library's cartographic materials have also formed the basis of many scientific presentations. In addition, the exhibitions both in and outside the Library would not function without the wide presentation of valuable cartographic items. The so-called European exhibition cycle deserves a mention. In April 1999, the Gdańsk Library, wishing to be involved in the integrational plans of uniting Europe, inaugurated the development of a series of exhibitions that were intended to show how Gdańsk has been firmly rooted in Europe throughout its history and how extensively the European theme is present in the resources of the Library. Each exhibition was accompanied by a printed bilingual catalogue containing the layout and a list of presented materials, as well as an entry for the consul or ambassador of the country. The cycle included Gdańsk's contacts with Sweden, Denmark, Portugal, the Netherlands and Great Britain.

Key words: old maps, cartography, history of cartography